

Grüll Tibor: *A Római Birodalom gazdasága*. Gondolat, Budapest, 2017. 339 oldal, 3200 forint

Grüll Tibor itt ismertető könyvéről az olvasó még akkor is megállapíthatná, hogy hiánypótló és az elkövetkező években (évtizedekben) nélkülözhetetlen munkát tart a kezében, ha csupán a könyv címéig jutna. *A Római Birodalom gazdasága* ugyanis olyan gazdaságtörténeti összefoglalás, amely eddig hiányzott a magyar ókortudomány palettájáról. Jóllehet Grüll mintegy harminc magyar szerző munkáját idézi jegyzeteiben, ezek egy része nem közvetlenül gazdaságtörténeti vonatkozású, hanem inkább a gazdaságtörténet számára is felhasználható narratív és egyéb források más szempontú elemzése. Grüll Tibor vállalkozása nemzetközi viszonylatban is méltánylandó, hiszen mint maga is megjegyzi, hiányoznak a friss, átfogó gazdaságtörténeti összefoglalások. A nemzetközi szakirodalom is jórészt beéri tematikus tanulmánykötetek közzétételével, amire jó példa a Walter Scheidel szerkesztésében megjelent *Roman Economy* (Cambridge, 2012), melynek írásait tucatnyi szerző jegyzi, köztük olyanok, akiknek neve Grüll könyvében is minduntalan felbukkan (pl. Kron, Morley, Scheidel, Temin).

A Római Birodalom gazdasága egy tudománytörténeti, -elméleti fejezettel indít, amely a Bücher–Meyer-vitából kiindulva Finley munkásságán át egészen Hopkins *taxes-and-trade* modelljéig, illetve Peter Temin elemzéséig tekinti át a római gazdaságról alkotott tudományos nézeteket. A modellalkotási kísérleteket bemutató lapokból már következtetni lehet a könyv alapvető tendenciájára: olyan modernista narratívát kínál, amely messzemenően figyelembe veszi a régészeti eredményeit.

A bevezető fejezetet egy – mondhatni – második bevezetés követi. A modern szakirodalom szemlélése után az ókori források seregszemléjét kapja az olvasó. A szerző az irodalmi forrásokkal kezdi, majd az írásos emlékekkel (feliratok, viaszostáblák, osztrakonok stb.) folytatja. A fejezet második egységét a régészet teszi ki, amelyen belül olyan modern eljárások is szerepet kapnak, mint a településrégészet és bűvárrégészet.

A bioarchaeológia tárgyalása vezeti át az olvasót az első tematikus fejezethez, amelynek címe: Ökológiai adottságok.

Grüll Tibor itt tárgyalja a klímaváltozások, a természeti katasztrófák, a deforesztáció és a járványok problémáját. A levegő- és vízszennyezés természet-tudományos módszerekkel kimutatható mértékéből egyértelmű, hogy például az ezüst- és ólombányászat a Kr. u. 1–2. században hatalmas volumenű volt a Római Birodalomban. A mocsárlecsapolások gazdasági hatásai (a termőföld mennyiségének a növekedése) eléggé egyértelműek, ráadásul Grüll a britaniai Severn-folyó környéki munkálatok részletes ismertetésével az egész folyamatról, illetve a szükséges munkaerő és -óra mennyiségéről is képet ad. A szerző viszont kevésbé egyértelműsíti, milyen céllal került be a járványokat és endemikus betegségeket (pl. pestis és malária) tárgyaló fejezet egy gazdaságtörténeti összefoglalásba. Gondolhatunk itt a demográfiai (pl. munkaerő-kínálati) hatásokra, illetve a gyógyszerként szolgáló szerek kereskedelmére, de ezekről az alfejezet csak érintőlegesen emlékezik meg (pl. a *lycium* kereskedelme kapcsán).

Az ezt követő, a társadalmi környezettel foglalkozó lapokon a Római Birodalom társadalmáról és közigazgatásáról kap átfogó képet az olvasó úgy, hogy a szerző többnyire felhívja a figyelmet a lehetséges gazdasági vonatkozásokra. Éppen ezt hiányolhatjuk a tartományi rendszer bemutatására szánt oldalakról. A provinciák után az urbanizációt tárgyaló alfejezetben a szerző sorra veszi a birodalom legnagyobb városait, sőt kitér a kisebb városok és fálvak lakosságának számára, területének méretére. Érthető, hogy pontos források híján nem bocsátok alaptalan feltételezésekbe, mégis érdemes lett volna legalább valami hozzávetőleges tájékoztatást adni a városi lakosság birodalmon belüli arányáról, súlyáról.

A kötet ezt követően tér át a gazdasági szektorokra, sorra véve a nyersanyag, mezőgazdaság, ipar és kereskedelem hagyományos sorrendjében. A só(párlás) kiemelt szerepe, a só jelentős ízfokozó és konzerváló szerepén túlmenően, betudható a szerző korábbi munkásságának is. Nem véletlen talán az sem, hogy a halászatot és vadászatot taglaló későbbi alfejezetben a halászat képviseli a jelentősebb arányt.

A mezőgazdaság bemutatását Grüll a földek tulajdoni viszonyainak ismerteté-

sével kezdi, amivel – különösen ilyen rövid keretek között – nehéz kérdést érint. A földdarabok jogi helyzete, a földosztás módja és az egyes földhasználók rendelkezésére álló földmennyiség között számtalan viszony realizálódott az antikvitásban. Elég itt utalni arra, hogy Grüll külön kategóriaként kezeli az *ager assignatus* és *ager privatus*, amelyek nem ugyanazon jellemzők mentén különböznek el. Az *ager assignatus* a juttatás módjára, míg az *ager privatus* a jogi helyzetre utaló kifejezések. Szintén meglehetősen nehéz az *ager publicus* és a császári magánbirtok szétválasztása, különösen, hogy az előbbi kategóriának a kezelése is megoszlott a császári és a városi adminisztráció között. Mindazonáltal társadalom- és gazdaságtörténetileg is fontos adatokat közöl mind ebben, mind a következő alfejezetben. Az olvasó tájékozódhat a földbirtokok nagyságáról egyrészt a mezőgazdasági szakírók ajánlásai, illetve itáliai, afrikai és kis-ázsiai példák alapján.

A mezőgazdaság tárgyalását a hozzá szorosan kapcsolódó élelmiszeriparé követi, mégpedig azonos szempontok szerint rendezve: gabona, olaj, bor, halász, hús. Utóbbi esetében abból a pre-indusztriális korokra általában jellemző megállapításból indul ki, hogy a rendszeres húsfogyasztás a felsőbb társadalmi rétegek jellegzetessége volt, de megtudhatjuk, hogy a görög-római világ kevés étkezési tabut ismert, így alkalmanként róka, kutya, párdúc és sündiszó hús is szerepelhetett a fogások között. A sózott sonka és szalonna nagy távolságokra eljutott. A kézműipar első ágazata a textilipar, amely minden bizonynyal a legfontosabb iparág volt a római világban. A gazdaságtörténeteszek közötti fő törésvonal e tekintetben ott húzódik, hogy a gyapjú feldolgozása alapvetően háztartásokban történt-e, vagy iparosított ágazatról volt szó. A fémfeldolgozás közül kiemelkedik a vas- és ólomműveség. Előbbiről – a régészeti adatoknak köszönhetően – főként Britannia, Gallia és Noricum térségéből vannak adataink, utóbbi pedig a vízvezetékekhez használt ólomcsövek miatt ismert. A szekunder szektor bemutatását az illatszergyártás zárja, amely a sokszor egzotikus nyersanyagok beszerzése miatt szorosan kapcsolódik a következő fejezet témájához, a kereskedelemhez. Annak ellenére, hogy az illatszerek alapanyagainak ára

viszonylag magasnak tekinthető, az il-latszergyártók mégsem tartoztak a tár-sadalom megbecsült tagjai közé. A köz-hiedelemmel ellentétben az illatszerek előállításához szükséges anyagok keres-kedelmé nem csupán keletről nyugat felé tartott, ugyanis pl. az itáliai rózsza kere-sett és jó áron forgalmazott alapanyag volt Egyiptomban.

A kereskedelemről szóló fejezet fő té-tele, miszerint „a Római Birodalomban mindig, mindenütt, mindennel keresked-tek” (259), ismerősen csenghet azoknak az olvasóknak, akik követik Grüll Tibor munkásságát. Korábbi könyvében ezt csak a tengeri kereskedelemre vonatko-zóan támasztotta alá adatok sokaságával, amelyek egy része természetszerűleg itt is előkerül, de jelen munkájában a szá-razföldi áruforgalom is szerepet kap. A hajóroncsok rakományaitól a keres-kedők változatos és differenciált latin megnevezéséig sok érvert sorakoztat fel egy modernista megközelítés mellett. A szállítás módjai, eszközei és helyszínei bemutatásakor is a „víz az úr”, hiszen a modern becslések szerint „ötször olc-sóbb volt egy árut folyón és huszon-ötször olcsóbb tengeren szállítani, mint szárazföldön” (276). Grüll természetese-n kitér a szállítás eszközeire, a szeke-rekre és hajótípusokra is, továbbá bemu-tat néhány fontos szállítási útvonalat. A selyemút és a borostyánút mellett, ame-lyek alapvetően a szárazföldi kereskede-lem útvonalai voltak: létezett egy „olaj-út” is, amely folyón és tengeren juttatta el az olívaolajat Hispania Baetica (kb.

Dél-Spanyolország, Portugália) területé-ről Rómába. Az áruszállítás ismertetését az áruk értékesítésének helyszínei kö-vetik: piacok, vásárok, vásárcsarnokok. Utóbbiak esetében érdekes probléma, hogy a 80 ismert *macellum* mérete nem mutat egyenes összefüggést a nekik he-lyet adó város nagyságával, gazdasági jelentőségével.

Az utolsó nagy fejezet a *Pénzügyek* címet viselve a monetizációval és az adózással foglalkozik. A szokásos átte-kintésekben kevésbé hangsúlyozott gon-dolatok kiemelése talán elegendő arra, milyen érdekességeket tartogat ez a fe-jezet az olvasónak. A pénz fizikai moz-gatása, lévén fém érmékről szó, nagy összegű tranzakcióknál kivitelezhetet-lennek tűnik. A fennmaradt dokumen-tumok zömmel kis összegű fogyasztási kölcsönökről szólnak. A pénzrontás egy bizonyos mértékén túl nem volt értel-me megkeresni az elgurult pénzérmét. A készpénz nélküli fizetési módok alkal-mazása, a pénzrontás hatása a készpénz kezelésére mind-mind meglepően mo-dern jelenségek lennének, ha nem tudták volna mindezt már az ókori rómaiak is. Az adók közül érdekességként említsük most meg, hogy egy Commodus idején állított feliratból kiderül: a prostituáltak-ra kivetett adót még a birodalom periféri-ájának számító Krím-félsziget területén is beszedték. A kötetet, kissé szervesetlenül kapcsolódva e fejezethez, egy érde-kes alfejezet zárja: *A Római Birodalom GDP-je*, amelyből megtudhatjuk, hogy bizonyos becslések szerint a birodalom-

ban az egy főre eső GDP akkora volt, mint a mai Ruandáé vagy Ugandáé. Kis-sé befejezetlennek hat a kötet, amely a római gazdaságtörténetről szólva Ugan-da bruttó nemzeti össztermékével ér vé-get. Elképzelhető persze, hogy a szerző ezzel kívánja további gondolkodásra, a felsorakoztatott rengeteg adat újraértel-mezésére készíteni az olvasót.

Még egy szerkesztési sajátosságra ér-demes felhívni az érdeklődők figyelmét. A folyamatos olvasást olykor megsza-kítja, de mindenképpen kényelmeseb-bé teszi az egyes témákba vágó továb-bi irodalom feltérképezését, hogy nem összefoglaló bibliográfia zárja a kötetet, és nem is lábjegyzetekbe rejtette a szer-ző a hivatkozott vagy olvasásra ajánlott munkákat. Grüll Tibor az egyes kisebb témák, alfejezetek végén helyezi el a vo-natkozó irodalom jegyzékét.

Az újkori európai ipari forradalom előtt a legmodernebb gazdaság minden bizonnyal a Római Birodalomé volt. Grüll rengeteg szempontból igazolja ezt a tételt, miközben a hajóroncsoktól a feliratokon át az eldobott pénzérmékig minden forrást figyelembe vesz. A lap-jairól átszűrődő modernista megközelí-tés nem csupán azok számára teszi alap-vető olvasmánnyá a kötetet, akik a római gazdaság- és társadalomtörténet rejtel-meit iránt érdeklődnek, hanem azoknak is hasznosnak bizonyulhat, akik későbbi korok gazdaságait kutatják.

Takács Levente